

HERB (268) *sb m*

e jasne.

sg N herb (22). *◇ G herbu* (50). *◇ A herb* (67). *◇ I herbem* (10); -em (2), -(e)m (8). *◇ L herbie* (9). *◇ pl N herby* (21). *◇ G herbów* (31); -ów (3), -(o)w (28). *◇ D herb(o)m* (2). *◇ A herby* (32). *◇ I herby* (11), herbami (3); -y : -ami *ModrzBaz* (1 : 3). *◇ L herbiéch* (9) *RejWiz* (2), *RejZwierz*, *OrzRozm* (2), *ModrzBaz* (2), *SarnStat* (2), herbách (1) *GórnRozm*; -éch (2), -(e)ch (7).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

Godło, znak wyróżniający stan szlachecki, organizację państwową, region, urząd; insigne Calag, Calep, Cn; aposphragisma, imago, linea, scutum, sigillum, signum, stemma(ta), supparum, symbolum Cn (268) :

a. *Godło rodowe, oznaka szlactwa odróżniająca jeden ród szlachecki od drugiego; także ród szlachecki; też wizerunek herbu* (225) : *LibMal* 1549/149v; *RejKup* r8v; *GliczKsiąż* Av [4 r.], B4v, K2; przešlo sie też naprzod s Herbow wylitzią/ niłli w Kánonią/ w probostwo/ álbo w Biłkupstwo polselsyą wezmą. *KrowObr* 124v, ktv, A; *Drudzy* sie chlubyą herby/ narody stáremi *RejWiz* 97, A2 [3 r.], 3v, 22, 97v, 98v (13); *RejFig* Cc3 [2 r.], Ddv; *RejZwierz* 68 [2 r.], 93, 112; Nie wiécey w Herbie iest bes skutku zacności/ iáko liłt w wieże álbo w wieńcu zacności bes piwá álbo bes winá. *OrzRozm* Q, Q [3 r.]; Stąd Cefarz włożył nań krolewką koronę/ á Biłkupowi fwemu kazał pomázác/ y herby ludziom rycerskiego łtanu rozmáithe rozdał *BielKron* 325, 21, 321, 348v, 351v, 373 (14); *LeovPrzep* D2v; *Sigilla annulo imprimere, Signetem herby wybić. Mącz* 392a, 122b, 223b; *RejAp* 194v; *RejPos* Ooo6 [2 r.]; Nie tho fláchectwo czo herbow náwiefza/ Iełli czo w cnoie nietrefnie pomiefza. *RejZwierz* 219v, [28²], 52v, 103v, 120, 210v (18); *StryjWjaz* Av; A iák żywo w tym miełcie ták sie mężni rodzą/ Poznay y łam widząc to z iákim Herbem chodzą. *PaprPan* G, ktv, A2v, Gv, M3v, S4v, V [2 r.]; Iest też kto fię rodzáiowi fwemu wielce dziwuie/ Herbámi [stemma] sie popifuie/ á długi przyiaćioł porząd wylicza. *ModrzBaz* 56, 42 [3 r.], 57, 60v, 119 (9); *ModrzBazStryj* ¶2v; *SkarJedn* ktv; A tu fię kázdy po Herbie może domáćác łnádnie przodkow łwoich. *StryjKron* 542, 76, 220, 365; *KochFr* 84; *WisznTr* 2 [2 r.]; *PudłFr* 33; y przetoż iáko baczyłz/ šíá fáamily [!] iednego Herbu vżywáią *GórnRozm* B2, B2 [3 r.]; *PaprUp* I4; *KołakSzczęśl* Av [2 r.]; *WysKaz* 40; *SarnStat* 985, 988 [2 r.], 990 *marg*, 998, 1308; *KmitaSpit* ktv; *CiekPotr* 27; *CzahTr* ktv; *PaxLiz* ktv; A włzákżebym ia nie rad w herbie miał Cygáná Choćby też nád tą Rotą wierzchniego Hetmáná *KlonWor* 8; Ná Herb Iego M. Páná Iákubá Leśniowłkiego *SzarzRyt* ktv, B4v, C4, D3v [2 r.].

W połączeniu z nazwą herbu [w tym: herb Pogonią zową 1 r.; herb + nazwa (44), nazwa + herb (9)] (53): GliczKsiąż Av; Hábdánk herb. *BielKron* L1114v, 321, 324 [2 r.], 351v, 352 [2 r.]; Na zacność Oxey Herbu. *RejPos* 358; Ná Łodzią Herb łtarádawny w Polłczże *RejZwierz* Av, [28²], 120, 183 [2 r.], 210v [2 r.], Aaa; *BiałKaz* Nv; *PaprPan* V; *StryjKron* 220 [2 r.]; Ná Herb Połkozá/ alias Ośła głowá. *SzarzRyt* D3v, D3v. *Cf G sg w funkcji przydawki; Wyrażenie przyimkowe.*

W połączeniach szeregowych (5): *Mącz* 414b; Ale oto małz ich groby/ ich herby/ łławne dzielności ich/ á rołtropne łpráwy ich *RejZwierz* 161, 161v; *ModrzBaz* 19, 135v.

G sg w funkcji przydawki wyodrębniającej [zawsze z nazwą herbu] (8): fláchćić herbu Lágodá BielKron 375v; RejZwierc 273v, 274; StryjKron 437, 572, 632; Acz ínadz był przed tym ielcze on flawny/ y zaczný Dunin/ herbu Lábéć GórnRozm L4; SarnStat 990.

W charakterystycznych połączeniach: herbu się dzierzeńć, używać (4); do herbu przyjmować; z herbu być (4); herb dostać; w herb wziąć; za herb (na-, roz)da(wa)ć (11), darować, mieć (9), nosić (8), trzymać; z herbem chodzić (2); w herbie mieć; herbow poślachciać; herby się chlubić; na herb (17).

Przysłowie: Y Wilkby ták był fláchćić by mu herby dano RejWiz 100v, 100v marg, Dd4.

Wyrażenia: »herb ojcowski« (1): A żeby nie przeftawali ná Herbiech Oycowfkich/ pomniąc ná ono co był Vlyífes Aiáxowi chlubliwemu ná fądzie powiedział OrzRozm Qv.

»herb szlachty, szlachecki, szlachectwa, domu (szlacheckiego, starożytnego)« [szyk 6 : 1] (2 : 1 : 1 : 3): Imagines, Sliachectwo też herby domów Sliácheckich. Mącz 165c, 144b; ModrzBaz 61, 119; KochPieś 34; Nád to My Alexánder [...] wybiéramy ná Herby [ad arma et Clenodia JanStat 748] Szláchty Polfkíey Ziem Litewfkich náfzych Szláchtę nižey nápiíaná SarnStat 990, 990.

Szeregi: »dom, (a, abo, i) herb« [szyk 3 : 1] (4): Ius annulorum donare, W herb á w dóm fwóy kogo wzyać/ to yeft sláchćicem vczynić. Mącz 179a; ModrzBaz 42v, 43; WerKaz 288.

»herb, (i) familija« [szyk 1 : 1] (2): Dom/ Herby/ Fámilia zginąć á zeyść muśi WerKaz 288; tedy fię potykáli nie rotámi/ iáko teraz/ bo w tęn czas rotmiftrzew nie było/ ale po fámiliách y Herbach GórnRozm B2.

»herb i klenot« (3): RejZwierz 79v; StryjKron 542; Ná Herb y Kleynot Ítárodawny Iáfnie Wielmožnego Pána/ P. Stániíla wá [!] Száfráncá z Pielkowej Skály/ Woiewody Sędomierfkiego. BielSen 2. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.].

»krewność i herb« (1): Cześć páńlka powłzechny íeft obrok, bez krewności Y herbu może zázyć kto tego dziedzictwá. CiekPotr 38. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.].

»(a nie) (stan) rod albo (ani) herb« (3): dzielność godnego w Rzeczypołpolitey Człowieká czyni/ á nie rod/ áni okopćiáte náfze Herby. OrzRozm P3, P3; OrzQuin P3.

»szlachectwo z herby« (1): O nędzna márna Mucho ocz fie więc nádymafz/ Kiedy fwoie fláchectwo y z herby wfpominafz. RejWiz 98v.

»(ani) herby a (i, ani) tytuły« [szyk 2 : 1] (3): A wierz mi iż to będzie fyn zacnego domu/ nie trzebá mu fie będzie áni herby/ áni inemi tytuły zdobić RejZwierc 141v, 141v, 220.

»herb i zawołanie« (1): Których to Herbów y zawołania [armis JanStat 749] przerzeczona Szláchtá Pánowie y Boiárowie Ziem Litewfkich [...] będą vżywać SarnStat 991.

Wyrażenie przyimkowe: »z herbu« [w połączeniu z nazwą herbu (20)] (21): Iákubowfki z Herbu Roża y Imbráim Ciulicki zábići. StryjKron 532 marg, 280, 355, 385 [2 r.], 437, 667 (17).

~ Wyrażenie: »z herbu idący« (1): SkarŻyw 491 cf »z herbu i pokolenia«.

Szeregi: »z domu a (i) z herbu« (2): Przytimże kościele vftawił Bífkupem [...] Andrzeia Warzyło, polaka rodu rycirfkiego z domu á z Herbu Iaítrzębow MiechGlab [88]; SarnStat 1048.

»z herbu i z familijej« (1): DORÍprungus Iulianus też Palemonow Towárzyfz Patricius álbo Oyczyc z Xiążąt Rzymfkich z Herbu y z Familiey Centaurufów álbo Kitaurufów y z Rożey StryjKron 81.

»z herbu i pokolenia« (1): Ták mu [Aaronowi] dofskonále ten grzech/ [...] odpufzczony był: ifz go Pan Bog [...] naywyfzfzym kápłanem Moyżefzowi vczynić [...] kazał: y rodzáiowi/ y fynom z iego krwi idącym/ dał ten wielki vrząd wiecznie: áby nikt iny nań wniść [...] niemogł/ iedno z Herbu (iáko mowiem) y pokolenia iego/ idący. *SkarŻyw* 491. ~

W przen (13) : *RejWiz* 167 [2 r.]; Bo Herb do złych zwyczáiw/ ná gárncu pokrywká/ W ktorých miáfto Száfwiey/ wre czáfem Pokrzywká. *RejFig* Cc3; *RejPos* 267, Ooo4v; Toć fą herby/ toć iefť fławá káżdego/ żiwot poćciwy *RejZwierc* 161, 104v; *ModrzBaz* 51v; *OrzJan* 98.

Szeregi: »herb i chorągiew« [szyk 1 : 1] (2): ktory ięzyk wysłowić może przyfstoynie chorągiew y herb wiecznego Cefarzá náfzego Chryftufa? *SkarŻyw* 399; *SkarKaz* 5b.

»dom i herb« (1): Nie ze krwi/ nie z ciáálá/ nie z woley męzkiey rodzay náfz mieymy: ále fię w infzy rodzay do innego domu y herbu przenośmy. *SkarKaz* 489a.

»herb albo piątno« (1): Nam chrześciánom w tym krzyżu poćiechá y chełpá ma być záfwdy: tym herbem álbo piątnem pieczętować fye mamy *BiałKat* 246.

Przen: *Koń* (w nawiązaniu do herbu *Stary Koń*) (2) : Bo fáfiedzi w koło nas nie piefzo wędruia/ Ná tym herbie [tj. na koniu] nas drapia y częfto woiuia. *RejZwierc* 183, 183.

b. *O godłach monarchów państw, krajów, ziem, miast; insignia imperii Cn* (34) : *WyprKr* 46, 51v, 101v; Szedł tedy Mauryc íam / przed ktorým niefiono dziefię chorągwi tákże wiele Herbow kráin *BielKron* 232v; Herby Polfkie á Eyftetfkie. *BielKron* 282, 339v, 425 [5 r.], 425v (13); *BielSpr* 12; *PaprpPan* Ddv; *StryjKron* 120, 662; A poftaw rowno zloba Herb Krolewfki iaki *Paprup* Av; *SarnStat* 863, 1063 [2 r.], 1193 [2 r.].

W połączeniu z nazwą herbu (3): *BielKron* 403v; O Herbic [!] Orle. *SarnStat* 1063 marg [idem] 1193 marg.

W charakterystycznych połączeniach: herb cesarski, florentyński, krolewski (5), Niedźwiedź, polski, rakuski, wołoski, ziemski (2).

Szeregi: »insygnia to jest herby« (1): y bez pompy [papieża Pawła IV] pochowáli/ potym fie rzucili ná iego Infygnia/ to iefť Herby/ [...] áby żadney pámiáthki po nim niebyťo *BielKron* 238v.

»herb, (a) klenot« (2): Iż orzeł iefťh wáfnye przywáfzczon zá Herb á zá Klenot Krolom/ Kfiążętom/ á przełożonym fwiátá tego. *RejPos* A2; *WysKaz* 45.

»herb (z tarczą) albo szczyt« [szyk 1 : 1] (2): á dawfzy [Oleg] przymierze Cefárzowi Greckiemu/ [...] zoftáwił tam [...] Scit fwoy álbo Herb z Tarczą ná pámiátkę potomną. *StryjKron* 120, 120.

c. *Ogólnie*: godło, odznaka (9) : *RejKup* 13; (marg) Máfynarz. (–) Drugi okręť po morzu po ízalonym puścił/ Szyrokie z herby żagle po máfzciech rofpuścił. *RejWiz* 12; Tridens, Neptuni sceptrum, et quicquid habet tres dentes, Herb Neptunufów/ y co tákowego o trzech końcách á ízpicách. *Mącz* 82a, 434c; *SkarJedn* 262; *Calag* 556a; *Calep* 543a; *WujNT* Act 28/11; *SkarKaz* 611a.

Synonimy: **a.** dom, familija, insygnia, klenot, szlachectwo, tytuł, zawołanie; **b.** klenot, szczyt.